

Współczesne zróżnicowanie narodowościowe Polski

– liczebność oraz rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat Polska przechodziła wiele istotnych przeobrażeń politycznych, gospodarczych i społecznych. Zmiany te, przeprowadzane niejednokrotnie drogą rewolucyjną a nie ewolucyjną, nie mogły nie mieć wpływu na strukturę narodowościową ludności oraz sytuację poszczególnych mniejszości narodowych. Wpłynęły one w istotnym stopniu na ich rozmieszczenie, liczebność, tożsamość, sytuację prawną, działalność organizacyjną, społeczną, kulturalną.

MAREK BARWIŃSKI

(Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Łódzki)

Przed II wojną światową Polska była krajem wyjątkowo zróżnicowanym narodowościowo. Udział Polaków nie przekraczał 65% ogółu obywateli, aż 35% ludności należało do mniejszości narodowych, niejednokrotnie liczących kilkaset tysięcy, a nawet kilka milionów członków. Najliczniejszymi wówczas mniejszościami byli Ukraińcy, Żydzi, Białorusini i Niemcy. Sytuacja ta uległa całkowitej zmianie po II wojnie światowej, głównie w konsekwencji zmian granic, holokaustu, przesiedleń ludności oraz polityki nowych

władz komunistycznych, które zamierzały utworzyć z Polski państwo jednonarodowe. Porównując lata 30. oraz 50. XX wieku, wyraźnie widać ogromny spadek liczebności mniejszości narodowych i etnicznych w granicach Rzeczypospolitej, z – według różnych szacunków – ok. 11–12 mln do zaledwie 600–700 tys.

Po zakończeniu wojny, obok zmian liczebnych, mniejszości narodowe dotknęły także bardzo istotne przeobrażenia polityczne i geopolityczne. Polska zmieniła nie tylko swój kształt terytorialny i sąsiadów, ale także ustrój polityczny i gospodarczy, przekształcając się w kraj socjalistyczny, z władzą niechętną mniejszościom narodowym, ograniczającą ich prawa, kontrolującą wszelkie przejawy

działalności oraz dążącą do asymilacji społeczności niepolskich.

Zmiany ustrojowe i geopolityczne, zapoczątkowane na przełomie lat 80. i 90., spowodowały bardzo duże ożywienie działalności politycznej i organizacyjnej poszczególnych mniejszości. Demokratyzacja i liberalizacja życia politycznego, społecznego i gospodarczego w Polsce, dała możliwość normalnego funkcjonowania społecznościom mniejszościowym. Nie oznaczało to oczywiście likwidacji wszelkich wcześniejszych problemów, wręcz przeciwnie – pojawiły się nowe. Ale jednocześnie pojawiły się liczne możliwości ich rozwiązywania, a co najważniejsze, mniejszości mogły o wszelkich problemach i konfliktach otwarcie mówić. Spo-

Tabela. 1. Liczebność oficjalnie uznanych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce – porównanie wcześniejszych szacunków oraz wyników spisu powszechnego z 2002 roku

Narodowość	Szacunki* [tys.]	Wyniki spisu powszechnego** [tys.]	
		narodowość	język***
Niemcy	300–360	147,1	196,8
Białorusini	60–300	47,6	40,2
Ukraińcy	150–300	27,2	21,1
Romowie	15–25	12,7	15,7
Łemkowie	60–80	5,8	5,6
Litwini	10–25	5,6	5,7
Rosjanie	10–17	3,2	12,1
Słowacy	10–25	1,7	0,79
Żydzi	5–15	1,1	0,24
Tatarzy	2,5–5	0,45	0,01
Czesi	1–5	0,39	1,2
Ormianie	8–15	0,26	0,32
Karaimi	0,15–0,2	0,04	0,0

* opracowanie własne na podstawie m.in.: Borzyszkowski, Mordawski, Treder, 1999, Chalupczak, Browarek, 1998; Eberhardt 1996, Kurcz (red.), 1997; Nijakowski, Łódziński, 2003; Sadowski, 1997; Sobczyński, 2000; Wierzycka, Hołusko, Rzepliński, 1993;

** opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczy wyłącznie deklaracji osób posiadających polskie obywatelstwo

*** opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczy „języka używanego, na co dzień lub w kontaktach rodzinnych” przez osoby posiadające polskie obywatelstwo

łeczności mniejszościowe otrzymały nie tylko możliwość swobodnego wyrażania postulatów, ale także ochronę prawną.

W 2005 r. uchwalono, po wielu latach prac i licznych sporach, ustawę o *Mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym*¹, w której zdefiniowano pojęcie mniejszości oraz zawarto szczegółowy spis praw i obowiązków przedstawicieli mniejszości narodowych w demokratycznej Polsce².

Ustawa ta daje mniejszościom narodowym i etnicznym możliwość zachowania własnej tożsamości, odrębności kulturowej i językowej, zabrania ich dyskryminacji i asymilacji. Gwarantuje również, po spełnieniu określonych warunków, możliwość używania języka mniejszości jako „języka pomocniczego” w urzędach³ oraz wprowadza możliwość umieszczania dwujęzycznych nazw miejscowości⁴, ulic i instytucji publicznych. Jest to niewątpliwa szansa zmanifestowania własnej odrębności grupowej i językowej przez mieszkające w Polsce społeczności niepolskie, choć z drugiej strony sytuacja taka często wzbudza emocje i prowadzi do lokalnych konfliktów, zwłaszcza na Opolszczyźnie i Łemkowszczyźnie.

Definiując mniejszości narodowe i etniczne, ustawa odwołuje się do cech powszechnie występujących w naukowych

definicjach, mówiących, iż jest to grupa, która znajduje się w liczebnej mniejszości wobec pozostałej ludności, posiada obywatelstwo kraju zamieszkiwania, odróżnia się od reszty obywateli cechami etnicznymi, językowymi, kulturowymi lub religijnymi oraz posiada świadomość narodową, subiektywną wolę bycia mniejszością i podkreśla swą odrębność. W ustawie dodano także dwa warunki, które nie są powszechnie wymieniane, (choć występują) przez naukowców zajmujących się tą problematyką, mianowicie „*utożsamianie się z narodem zamieszkującym we własnym państwie*” jako podstawowy, jedyny element różnicujący mniejszości narodowe od etnicznych oraz „*zamieszkiwanie obecnego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, od co najmniej 100 lat*”⁵. Są to warunki dyskusyjne i kontrowersyjne, a ich wprowadzenie do ustawy, ma daleko idące konsekwencje. Według tych kryteriów ustawa uznaje dziewięć mniejszości narodowych w Polsce – białoruską,

czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską, żydowską i cztery mniejszości etniczne – karaimską, łemkowską, romską i tatarską. Ponadto język kaszubski uznano za jedyny w Polsce „język regionalny”.

W roku 2002, miał miejsce w Polsce spis powszechny, w trakcie którego, dzięki przemianom politycznym lat 90., możliwe było umieszczenie pytania dotyczącego tożsamości narodowej. Od zakończenia II wojny światowej nie można było precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie o rozmieszczenie, a zwłaszcza liczebność, mniejszości narodowych w Polsce⁶. Dane były jedynie orientacyjne, szacunkowe. Pomimo braku w tym okresie oficjalnej statystyki dotyczącej kwestii narodowościowych, prowadzono badania naukowe dotyczące struktury etnicznej współczesnej Polski, które uległy istotnej intensyfikacji po roku 1990⁷. Jednak mimo bardzo dużej liczby publikowanych w ostatnich latach opracowań dotyczących

¹ Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141.

² Prawa mniejszości narodowych w Polsce są gwarantowane także przez liczne inne ustawy przyjęte od 1989 r., m.in. „Ustawa o gwarancjach sumienia i wyznania” (1989), „Prawo o stowarzyszeniach” (1989), „Prawo o zgromadzeniach” (1990), „Ustawa o systemie oświaty” (1990), „Prawo o partiach politycznych” (1997), „Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP” (2001).

³ Sytuacja taka jest obecnie (październik 2009 r.) w 28 gminach w Polsce, w tym w 22 jest „język pomocniczy” niemiecki, w trzech białoruski, w dwóch kaszubski i w jednej litewski (www.mswia.gov.pl/portal/pl/178/2958/Ustawa_o_mniejszosciach_narodowych_i_etnicznych_oraz_o_jezyku_regionalnym.html)

⁴ Obecnie (październik 2009 r.) w Polsce dwujęzycznych nazw ma prawo używać 314 wsi i miast, „drugim językiem” jest głównie niemiecki i kaszubski, dużo rzadziej litewski i łemkowski (www.mswia.gov.pl)

⁵ Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141, rozdział 1.

⁶ Pytanie o narodowość uwzględniał pierwszy po wojnie spis ludności z roku 1946, jednak jego wyniki są mało wiarygodne, głównie ze względu na trwające wówczas ruchy migracyjne oraz uwarunkowania polityczne. W kolejnych spisach powszechnych w okresie PRL-u nie było pytań dotyczących tożsamości narodowej, języka ojczystego i wyznania (P. Eberhardt, *Miedzy Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 127).

struktury narodowościowej, szacunki dotyczące liczebności poszczególnych mniejszości istotnie się od siebie różniły albo były zawarte w szerokich przedziałach, co ograniczało ich wiarygodność oraz wartość poznawczą. Było to w głównej mierze konsekwencją obiektywnych i subiektywnych problemów w badaniach kwestii etnicznych, stosowania przez naukowców różnych metod badawczych i kryteriów przynależności do mniejszości, zróżnicowanej rzetelności i reprezentatywności badań. Spis powszechny w 2002 r., po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat, przedstawił „oficjalną” liczebność oraz rozmieszczenie społeczności niepolskich na terytorium Rzeczypospolitej. Wykazał on bardzo niewielką liczebność mniejszości narodowych i etnicznych, zdecydowanie odbiegającą od wcześniejszych szacunków. Umożliwił ich weryfikację, ukazał skalę przeszacowania oraz w pewnym sensie pokazał natężenie procesów asymilacyjnych, polonizacyjnych, które miały miejsce w ciągu ostatniego półwiecza. Był on pewnego rodzaju „egzaminem” ze stopnia poczucia świadomości narodowej. Jednak wyniki tego spisu nie oddają w pełni współczesnej struktury narodowościowej Polski, a ich interpretacja wymaga ostrożności. Nie można ich jednak całkowicie negować. Na tak małą liczebność poszczególnych mniejszości wpłynęło szereg czynników, m.in.: procesy asymilacyjne, wymuszone i dobrowolne migracje, zaśłości historyczne i negatywne stereotypy, niski poziom tolerancji społecznej, a nawet sama konstrukcja i jednoznaczność pytania zawartego w formularzu spisowym. Uzyskane w trakcie spisu dane, należy traktować raczej jako „wartości minimalne”, jako liczbę osób o bardzo silnie ugruntowanej niepolskiej tożsamości narodowej. Liczba ludności „pochodzenia” niepolskiego, jest z pewnością wyższa od danych uzyskanych w trakcie spisu. Od samej liczebności, większą wartość poznawczą, zwłaszcza dla geografów, mają uzyskane w trakcie spisu dane dotyczące współczesnego rozmieszczenia poszczególnych grup mniejszościowych.

Spis wykazał bardzo małą liczebność społeczności niepolskich, inną niż polska narodowość zadeklarowało zaledwie 471,5 tys. osób (1,23% ogółu mieszkańców Rzeczypospolitej), z tego 444,6 tys. posiadało polskie obywatelstwo, więc zgodnie z ustawą, tylko te osoby można

Tabela 2. Liczebność narodowości niepolskich nie uznawanych oficjalnie za mniejszości narodowe lub etniczne, według wyników spisu powszechnego z 2002 roku*

Deklarowana narodowość	Liczebność		Deklarowana narodowość	Liczebność	
	ogółem	posiadający polskie obywatelstwo		ogółem	posiadający polskie obywatelstwo
śląska	173153	172682	belgijska	245	121
wietnamska	1808	436	hiszpańska	242	117
francuska	1633	1048	hinduska	234	59
amerykańska	1541	992	turecka	232	74
grecka	1404	786	palestyńska	229	146
włoska	1367	835	australijska	224	168
bułgarska	1112	404	chińska	212	51
angielska	800	350	irańska	186	98
węgierska	579	228	mongolska	176	28
niderlandzka	540	243	libańska	174	85
kanadyjska	513	398	norweska	166	87
arabska	459	255	duńska	154	65
serbska	442	178	łotewska	151	104
austriacka	346	217	japońska	149	47
chorwacka	336	135	gruzińska	141	52
rumuńska	328	148	egipska	132	62
syrjska	312	160	marokańska	113	43
macedońska	286	187	afgańska	111	77
algierska	273	101	fryzyjska	109	36
szwedzka	258	123	tunezyjska	102	36

* Dotyczy narodowości liczących powyżej 100 osób.

Źródło: na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl.

traktować jako przedstawicieli mniejszości narodowych lub etnicznych w Polsce. Jednak pomimo małej liczebności przedstawicieli mniejszości, struktura narodowościowa okazała się niezwykle zróżnicowana, w trakcie spisu wyodrębniono aż 109 różnych kategorii „mniejszościowych”, w tym tylko 18 liczących ponad 1000 osób, aż 91 liczących poniżej 1000 osób, z tego połowę liczącą poniżej 100 osób oraz 1/3 liczącą mniej niż 50 osób. Najliczniejszymi mniejszościami okazali się Ślązacy (172,7 tys.), Niemcy (147,1 tys.) i Białorusini (47,6 tys.)⁸.

Nie ustalono przynależności narodowej aż 774,9 tys. osób, jednak dotyczyło to w znakomitej większości osób nieobecnych w trakcie spisu w miejscu zamieszkania. W bezpośredniej rozmowie z ankierem nie zadeklarowało żadnej narodowości około 40 tys. osób⁹.

Najbardziej charakterystycznym wynikiem spisu, było wykazanie bardzo małej liczebności, zdecydowanie odbiegającej od wcześniejszych szacunków, większości grup mniejszościowych. Niejednokrotnie różnica pomiędzy wcześniejszymi szacunkami a wynikami spisu była nawet

dziesięciokrotna. Dotyczyło to zarówno mniejszości licznych, jak Ukraińcy, Białorusini¹⁰, Łemkowie, jak i liczebnie marginalnych, jak Tatarzy, Ormianie, Cześci czy Żydzi. Mniejsze różnice dotyczyły Litwinów i Niemców, a najmniejsza różnica pomiędzy szacunkami a wynikami miała miejsce w przypadku Romów (Tab. 1).

Wyniki spisu wyraźnie pokazują, że liczebność poszczególnych grup mniejszościowych z lat 90., była zdecydowanie przeszacowana. Wynikało to zarówno ze wspomnianych wyżej problemów z ich szacowaniem oraz z niedoceniania intensywności procesów asymilacyjnych. Były one powodowane w głównej mierze czynnikami politycznymi, zarówno w okresie PRL-u, kiedy to starano się utworzyć w Polsce społeczeństwo monoetniczne, jak i po demokratyzacji życia społeczno-politycznego w latach 90., kiedy to pełne polityczne uznanie mniejszości, powstanie wielu, często konkurencyjnych organizacji, wklanie się w walkę polityczną, stawiało członków mniejszości przed koniecznością dokonywania jednoznacznych wyborów. Jak pisze G. Babiński (2004) „owo ‘wyjście z cienia’ (...) nie

⁷ Problematyką tą zajmowali się zarówno socjologowie (m. in. G. Babiński, Z. Kurcz, A. Kwilecki, E. Michna, W. Pawluczuk, A. Sadowski, A. Sakson, P. Wróblewski), jak i geografowie (m. in.: M. Barwiński, P. Eberhardt, K. Hefner, M. Kotler, M. Kowalski, A. Rykała, M. Sobczyński, M. Soja), politolodzy (m. in.: T. Browarek, H. Chalupczak, S. Dudra, B. Halczak), historycy (m. in.: R. Drozd, P. Madajczyk, E. Mironowicz, K. Tarka, J. Tomaszewski).

⁸ Wszelkie dane liczbowe dotyczące wyników spisu na podstawie informacji Głównego Urzędu Statystycznego www.stat.gov.pl/gus/6647_4520_PLK_HTML.htm

⁹ Na podstawie L. Nijakowski, S. Łodziński, (2003).

¹⁰ Szacunki A. Sadowskiego (1997) i M. Barwińskiego (2004), dotyczące liczebności mniejszości białoruskiej (ok. 60 tys.), były zbliżone do wyników spisu.

zawsze rodziło skutki w postaci świadomego akcesu do mniejszości”. Ponadto bardzo istotne znaczenie w procesach przemian tożsamości, polonizacji społeczności mniejszościowych, miały migracje, zarówno przymusowe przesiedlenia Ukraińców i Łemków, jak i dobrowolne migracje, w zdecydowanej większości wiejskich społeczności, do ośrodków miejskich. Ich konsekwencją było zerwanie bezpośredniej łączności z własną „etniczną ojczyzną”, zmiana stylu życia, bardzo silne rozproszenie przestrzenne członków mniejszości, życie w otoczeniu polskiej większości, powszechnie występujące mieszane małżeństwa, całkowita dominacja języka i kultury polskiej.

Prawdopodobnie nie bez znaczenia dla tak małej liczebności mniejszości, jest nadal utrzymujący się wśród polskiego społeczeństwa niewielki poziom tolerancji oraz negatywne stereotypy związane z niektórymi grupami mniejszościowymi (m.in. Ukraińcami, Żydami, Romami), co mogło powodować niechęć do niepoliskich deklaracji narodowościowych.

Ponadto w spisie powszechnym z 2002 r. po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat zadano pytanie o narodowość, sformułowane bardzo bezpośrednio, jednoznacznie. Taka nowość z pewnością wywołała konsternację wśród części ludności niepolskiej, co mogło w efekcie prowadzić do zatajenia prawdziwego pochodzenia etnicznego lub do świadomego wyboru narodowości polskiej w przypadku niewielkiego poczucia tożsamości z własną, „mniejszościową” społecznością. Były to również pierwsze badania z takim zestawem pytań od wielu lat, a zatem nie ma możliwości porównania wyników z danymi pochodzącymi z lat wcześniejszych.

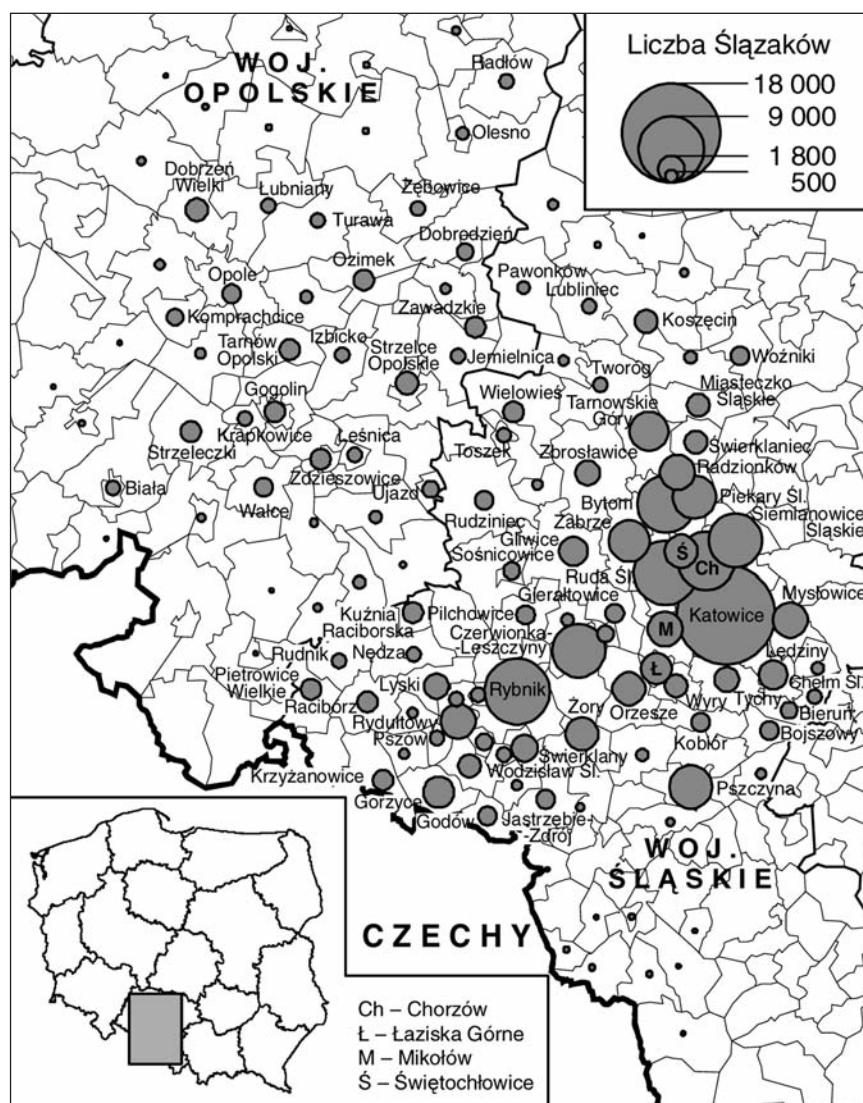
Kolejnym zaskakującym wynikiem spisu jest bardzo duża liczba deklaracji „narodowości śląskiej”. Ślązacy okazali się najliczniejszą społecznością niepolską (Tab. 2). Przyczyn tego zjawiska można upatrywać w historycznej specyfice Śląska jako swoistego pogranicza polsko-czesko-niemieckiego, w jego odrębności kulturowej i ekonomicznej, silnej świadomości odrębności mieszkańców, jak i w działalności różnego rodzaju śląskich organizacji, zwłaszcza Ruchu Autonomii Śląska. Z pewnością nie bez znaczenia była bardzo wyraźna niechęć władz polskich do oficjalnego uznania „narodowości śląskiej”. Można zgodzić się z twierdzeniem G. Babińskiego (2004), że „(...) gdyby związek narodowości śląskiej został kilka lat temu zarejestrowany bez przeszkód, liczba identyfikacji śląskich byłaby w ostatnim spisie niższa”.

Wyniki spisu jednoznacznie ukazały bardzo dużą różnorodność mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (109

różnych grup). Obok społeczności wielotysięcznych, od wieków kształtujących polską historię i kulturę, spis pokazał, że Polska stała się ojczyzną dla przedstawicieli kilkudziesięciu narodów, niejednokrotnie reprezentowanych przez zaledwie kilkuset lub wręcz kilkudziesięciu członków (Tab. 2). Przodkowie niektórych z tych narodów pojawili się w Polsce już kilkaset (np. Mongołowie, Grecy, Francuzi, Holendrzy) lub kilkadziesiąt lat temu (np. Macedończycy, Amerykanie, Palestyńczycy). Jednak wielu zaczęło na dużą skalę osiedlać się dopiero po przemianach polityczno-gospodarczych początku lat 90. Przybywają oni, z bardzo różnych powodów, z państw byłego ZSRR, południowej Azji i północnej Afryki, ale także Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Można przypuszczać, że rozwój gospodarczy Polski oraz jej „wrastanie” w Unię Europejską, będzie sprzyjać dalszej migra-

cji do naszego kraju i w przyszłości tzw. „nowe mniejszości” będą w coraz większym stopniu kształtować strukturę narodowościową Polski.

W spisie zawarto również pytanie o język najczęściej używany w domu. Można było podać dwa języki niepolskie, niezależnie od tego czy były one używane razem z językiem polskim, czy też wyłącznie. Posługiwanie się językami niepolskimi w kontaktach rodzinnych zadeklarowało 563,5 tys. osób, czyli ponad 100 tys. więcej niż niepolską narodowość. Zdecydowanie najczęściej języki te były używane razem z językiem polskim (511 tys.). Prawie dziesięciokrotnie rzadziej (52,5 tys.) badani stwierdzali, iż rozmawiają w domu wyłącznie w jednym lub dwóch językach niepolskich. Jedyną mniejszością narodową w Polsce, której większość członków (63%) zadeklarowała

Ryc. 1. Rozmieszczenie Ślązaków w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r. (podpisano miasta i gminy, w których narodowość śląską zadeklarowało ponad 500 osób)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (graficzne opracowanie rycin 1–14: Anna Wosiak)

używanie „w domu” wyłącznie własnego języka narodowego, byli Litwini.

Ogółem wyodrębniono 87 języków niepolkich, w tym szereg dialektów i gwar. Zaledwie 20 języków było wymienianych częściej niż przez tysiąc osób. Zdecydowanie najczęściej deklarowany był język niemiecki (204,6 tys.)¹¹ oraz angielski (89,9 tys.). Tak duża ilość deklaracji języka angielskiego jako „języka najczęściej używanego w domu”, niemająca żadnego uzasadnienia w strukturze etnicznej Polski¹², nasuwa podejrzenia o niezrozumienia sensu tego pytania przez część badanych. Aż 94% deklarujących używanie języka angielskiego, zadeklarowało jednocześnie polską narodowość. Prawdopodobnie w tym pytaniu – poza rzeczywistymi deklaracjami „języków domowych” – były także podawane języki, których uczono się w szkole. Taką hipotezę potwierdza również zdecydowanie wyższa liczba deklaracji używania języka niemieckiego i rosyjskiego (najpopularniejszych obok angielskiego „języków szkolnych”) niż deklaracji narodowości niemieckiej i rosyjskiej (Tab. 1).

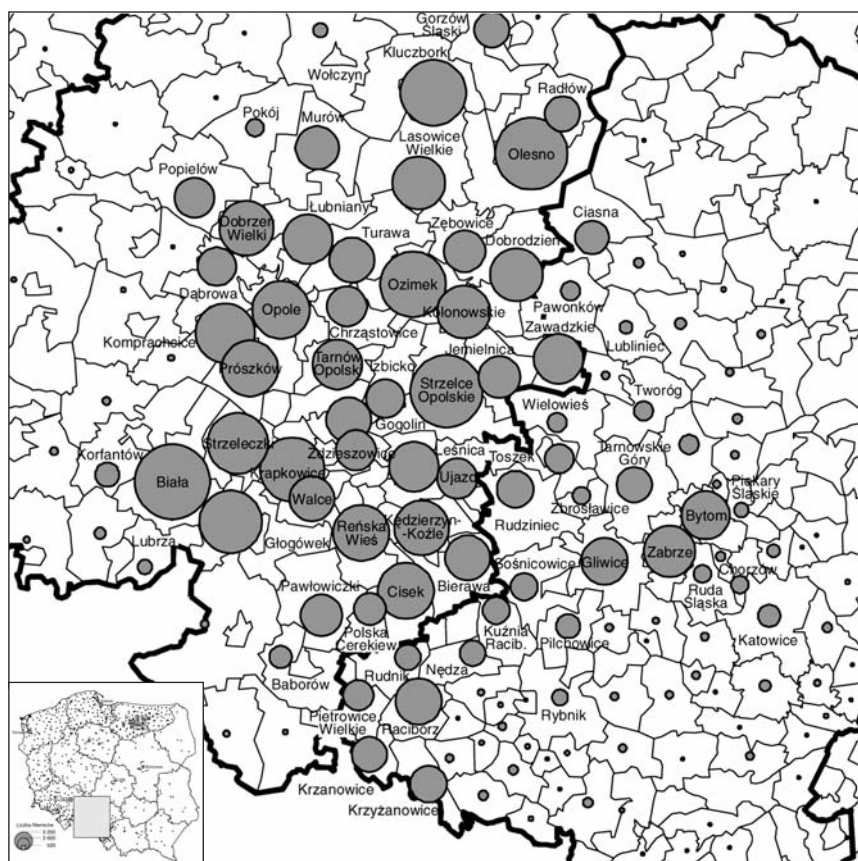
Poszczególne mniejszości narodowe i etniczne są rozmieszczone w Polsce bardzo nierównomiernie. Prawie 80% spośród nich zamieszkuje zaledwie w trzech województwach: śląskim – 186,3 tys. (39,5%), opolskim – 133,3 tys. (28,3%) i podlaskim – 55,2 tys. (11,7%). Udział ludności niepolskiej w ogólnej liczbie mieszkańców tych województw kształtuje się następująco: w opolskim – 12,5%, w podlaskim – 4,6% i śląskim – 3,9%. Są to województwa, w których koncentrują się przedstawiciele trzech najliczniejszych mniejszości – śląskiej, niemieckiej i białoruskiej.

Osoby deklarujące **narodowość śląską** zamieszkuje praktycznie wyłącznie województwo śląskie i opolskie (Ryc. 1). Występuje tutaj bardzo silny związek pomiędzy deklarowaną narodowością a zamieszkiwanym obszarem, co świadczy o regionalizmie tej społeczności. Ponadto wyraźnie widoczny jest wpływ przebiegu dawnych granic politycznych na rozmieszczenie ludności deklarującej narodowość śląską, która koncentruje się głównie w części Górnego Śląska należą-

cym w okresie międzywojennym do Polski. Zdecydowanie najliczniejszymi skupiskami Ślązaków są miasta Górnego Śląska: Katowice (17,7 tys.), Rybnik (9 tys.), Ruda Śląska (8,2 tys.), Bytom (7,1 tys.), Chorzów (7 tys.). Ponadto bardzo wyraźnie widoczny jest związek pomiędzy rozmieszczeniem osób deklarujących narodowość śląską oraz niemiecką. Aż w 134 miastach i gminach tych dwóch województw zamieszkuje razem Ślązacy i Niemcy, z tego w 49 gminach województwa opolskiego Niemcy przeważają liczebnie nad Ślązakami (nie ma żadnej gminy, gdzie sytuacja jest odwrotna), natomiast w województwie śląskim, te dwie społeczności zamieszkuje razem aż w 85 miastach i gminach, z czego w 71 przeważają Ślązacy, a tylko w 14 Niemcy.

Mniejszość niemiecka koncentruje się głównie w miastach i gminach centralnej i wschodniej części województwa opolskiego oraz zachodniej części województwa śląskiego (Ryc. 2). Najliczniejsze skupiska występują w opolskich gminach Biała (5,1 tys.), Strzelce Opolskie (4,6 tys.) oraz Olesno (4,6 tys.). Ponadto w sześciu gminach Opolszczyzny Niemcy stanowią ponad 40% ogółu mieszkańców. Drugim, jednak zdecydowanie mniej liczny, skupiskiem tej społeczności jest centralna część województwa warmińsko-mazurskiego. Ponadto jest ona dość równomiernie, ale bardzo nieznacznie, rozmieszczona w północnej i zachodniej części kraju. Charakterystyczną cechą jest fakt, iż najliczniejsze dziś skupiska mniejszości niemieckiej, występują na obszarach zamieszkałych kilkadziesiąt lat temu przez słowiańską ludność autochtoniczną: Ślązaków, Warmiaków i Mazurów. Wyraźnie widoczna jest także zależność pomiędzy współczesnym rozmieszczeniem ludności niemieckiej a dawną przynależnością tych terenów do Niemiec. Na ziemiach dawnej Galicji i Kongresówki mniejszość niemiecka zamieszkuje w stopniu marginalnym.

Białorusini (obok Litwinów i Słowaków) są jednymi z najbardziej typowych przykładów mniejszości „terytorialnej”, związanej z jednym, zamieszkiwanym od pokoleń regionem (Ryc. 3). Aż 96,6% tej społeczności zamieszkuje południowo-wschodnie Podlasie, stanowiąc w czterech gminach (Czyże, Dubicze Cerkiewne, Orla, Hajnówka) ponad 50% ogółu mieszkańców. Są to zarazem gminy, obok „litewskiego” Puńska, o największym udziale ludności niepolskiej w naszym kraju. Może to świadczyć

Ryc. 2. Rozmieszczenie Niemców w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

¹¹ Wśród osób posiadających polskie obywatelstwo używanie w kontaktach domowych języka niemieckiego zadeklarowało 196,8 tys.

¹² Zsumowanie wyróżnionych w spisie narodowości, dla których język angielski jest językiem ojczystym lub językiem urzędowym ich kraju pochodzenia (Afroamerykanie, Amerykanie, Anglicy, Australijczycy, Bengalczycy, Hindusi, Irlandczycy, Kanadyjczycy, Maltańczycy, Nepalczycy, Pakistańczycy, Syngalezi, Szkoci, Walijczycy, Zulu), daje zaledwie 3698 osób. Trudno też przypuszczać, by wszyscy posługiwali się w domu językiem angielskim. Część prawdopodobnie używa tylko języka polskiego, część własnych języków narodowych, a część Kanadyjczyków języka francuskiego.

Fot. 1. Współczesna cerkiew prawosławna w Hajnówce (Podlasie), dla wiernych narodowości białoruskiej, ukraińskiej i polskiej (fot. autor)

Fot. 2. Prawosławne krzyże przyniesione na „Świętą Górę Grabarkę” (Podlasie), przez białoruskich i ukraińskich pielgrzymów (fot. autor)

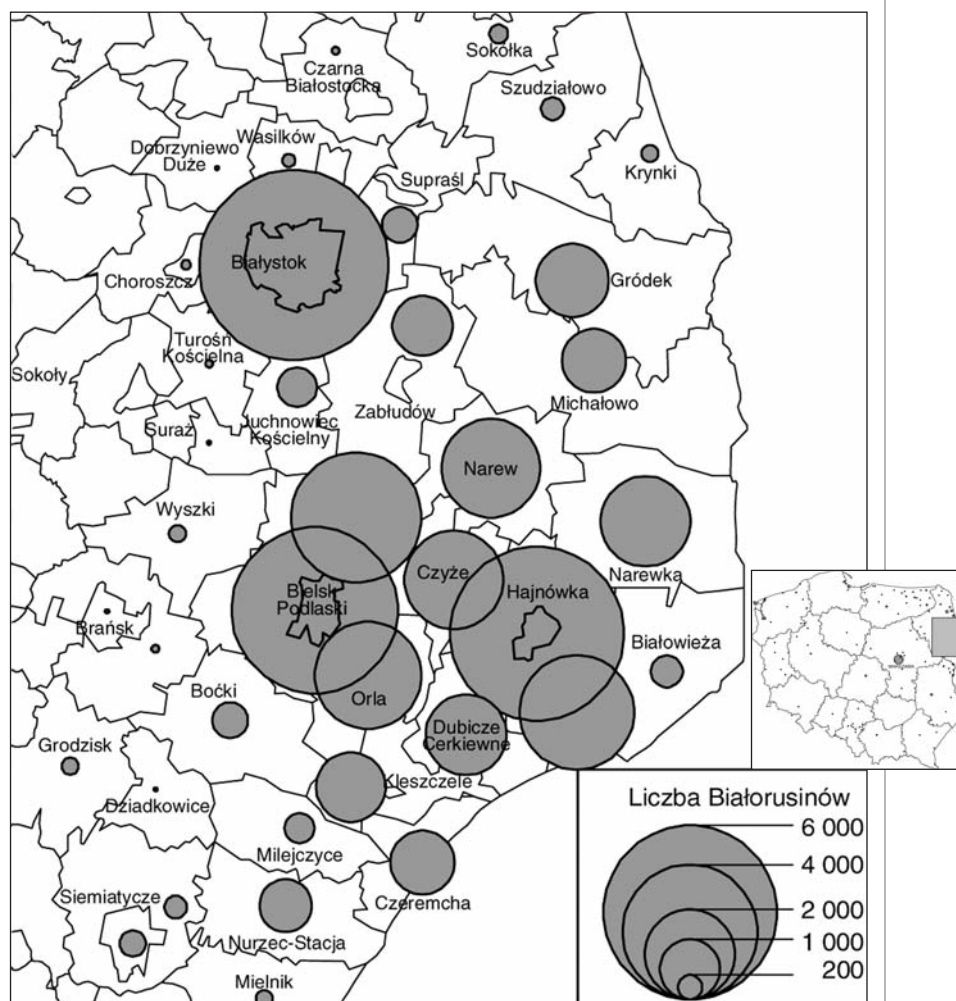
Fot. 3. Prawosławny monaster w Supraślu (Podlasie) (fot. autor)

o nieznacznej mobilności, tej tradycyjnie rolniczej społeczności. Jednak wyniki spisu pokazują, że największe liczebnie skupiska Białorusinów występują w podlaskich miastach: Białymstoku (7,4 tys.), Hajnówce (5,9 tys.), Bielsku Podlaskim (5,6 tys.). Widać z tego, że członkowie tej mniejszości także migrowali z terenów wiejskich, jednak głównie do najbliższych miast, gdzie prawdopodobnie zdecydowana większość z nich ulegała z czasem polonizacji. Stąd tak niewielka liczebność społeczności białoruskiej, zwłaszcza w porównaniu z kilkukrotnie wyższą liczebnością wyznawców prawosławia na Podlasiu (Fot. 1, 2, 3), wśród których współcześnie dominuje polska tożsamość narodowa.

Przed II wojną światową **Ukraińcy** stanowili w Polsce zdecydowanie najliczniejszą, ponad 5 mln. społeczność. W konsekwencji zmian granic oraz powojennych przesiedleń na sowiecką Ukrainę, liczebność tej grupy uległa drastycznemu zmniejszeniu. Natomiast przymusowe przesiedlenia w ramach akcji „Wisła” całkowicie zmieniły rozmieszczenie terytorialne Ukraińców. Ludność ta została usu-

nięta z Polski południowo-wschodniej i celowo rozproszona na całym obszarze tzw. „ziem odzyskanych”, zwłaszcza w ich części północnej. Wyniki spisu pokazały, że ukształtowane w wyniku akcji „Wisła” rozmieszczenie mniejszości ukraińskiej nie uległo istotnym zmianom przez ostatnie półwiecze (Ryc. 4).

W trzech województwach Polski północnej żyje obecnie zdecydowana większość polskich Ukraińców (68%), ich głównym skupiskiem jest województwo warmińsko-mazurskie, gdzie zamieszkuje 44% ogółu, natomiast na Podkarpaciu pozostało zaledwie 11% spośród mieszkających w Polsce Ukraińców (Fot. 4). Również założone w trakcie przesiedleń rozpraszanie Ukraińców na nowych miejscach osiedlenia zostało w pełni zrealizowane. Obecnie zaledwie w dziewięciu gminach (głównie mazurskich) udział ludności ukraińskiej nieznacznie przekracza 10% ogółu mieszkańców. Najliczniejszym skupiskiem jest miasto i gmina Górowo Iławieckie (Fot. 5), gdzie narodowość ukraińską zadeklarowało 1,1 tys. mieszkańców (9% ogółu). Spośród miast najliczniej Ukraińcy są reprezentowani

Ryc. 3. Rozmieszczenie Białorusinów w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

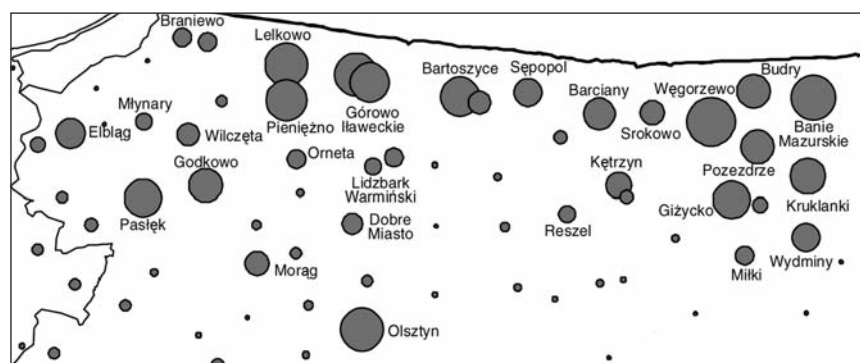
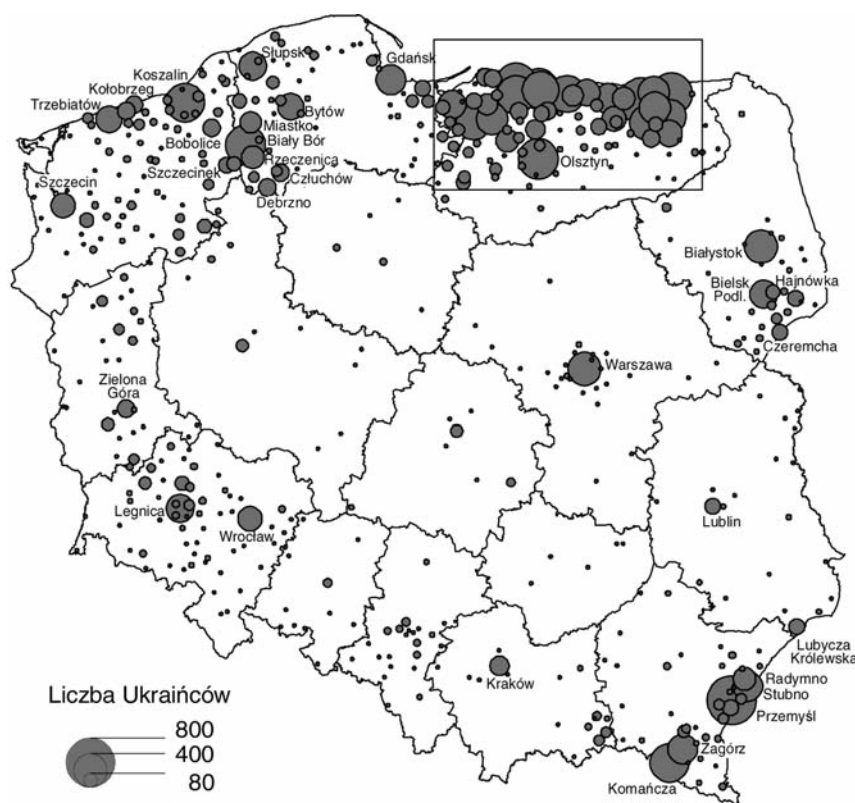
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Fot. 4. Ukraińska cerkiew greckokatolicka w Chotyńcu koło Przemyśla (Podkarpackie) (fot. autor)

Fot. 5. Ukraińska cerkiew greckokatolicka w dawnym niemieckim, gotyckim kościele protestanckim w Górowie Iławeckim (Mazury), jedna z konsekwencji akcji „Wiśła” (fot. autor)

Ryc. 4. Rozmieszczenie Ukraińców w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

w Przemyślu (0,8 tys.), Olsztynie (0,6 tys.) oraz Koszalinie (0,5 tys.). Na uwagę zasługuje ponowne „wpisanie się” Ukraińców w strukturę narodowościową południowego Podlasia, gdzie obecność tej społeczności była, z różnych powodów, oficjalnie negowana przez większość XX wieku. Oderwanie od „etnicznej ojczyzny”, bardzo duże rozproszenie terytorialne, migracje do miast, jak i powojenne negatywne stereotypy, były prawdopodobnie głównymi czynnikami przyczyniającymi się do bardzo intensywnych procesów asymilacyjnych mniejszości ukraińskiej, które doprowadziły do spektakularnego spadku liczebności tej grupy.

Na współczesne rozmieszczenie terytorialne **Łemków**, analogicznie jak i Ukraińców, zasadniczy wpływ miały powojenne przesiedlenia (Ryc. 5). W konsekwencji akcji „Wiśła” ludność łemkowska została zmuszona do opuszczenia zamieszkiwanej od XV-XVII wieku Łemkowszczyzny i przesiedlona do Polski zachodniej i północnej. Część Łemków po roku 1956 powróciła w Beskidy (Fot. 6), ale obecnie na Łemkowszczyźnie zamieszkuje zaledwie 28,3% spośród osób deklarujących w spisie narodowość łemkowską, stanowiąc na tym obszarze zaledwie ok. 4% ogółu mieszkańców. Większość pozostała w nowych miejscach osiedlenia, aż 66% zamieszkuje w dwóch województwach zachodniej Polski: dolnośląskim i lubuskim. Na rozmieszczenie Łemków niewątpliwie wpływ miały również procesy industrializacji, a zwłaszcza rozbudowa LGOM. Choć głównym skupiskiem Łemków jest beskidzka gmina Uście Gorlickie (jedyna gmina gdzie stanowią nieco ponad 10% mieszkańców), to największa koncentracja tej społeczności występuje w dolnośląskich gminach

Fot. 6. Łemkowska cerkiew greckokatolicka w Olchowcu (Beskid Niski) (fot. autor)

Fot. 7. Meczet w Kruszynianach (Podlasie), wzniesiony przez Tata-
rów (fot. autor)

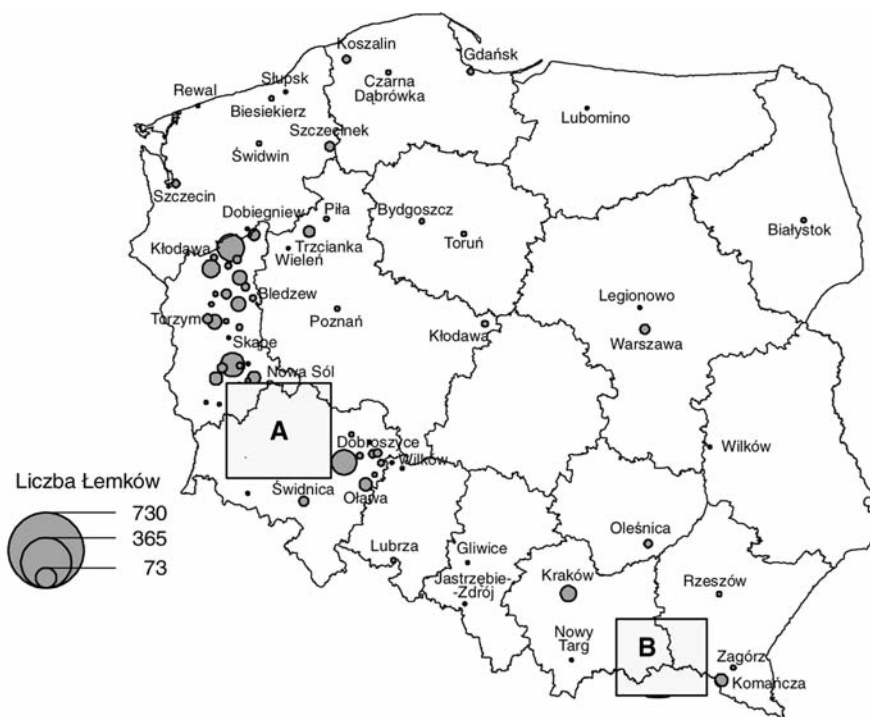
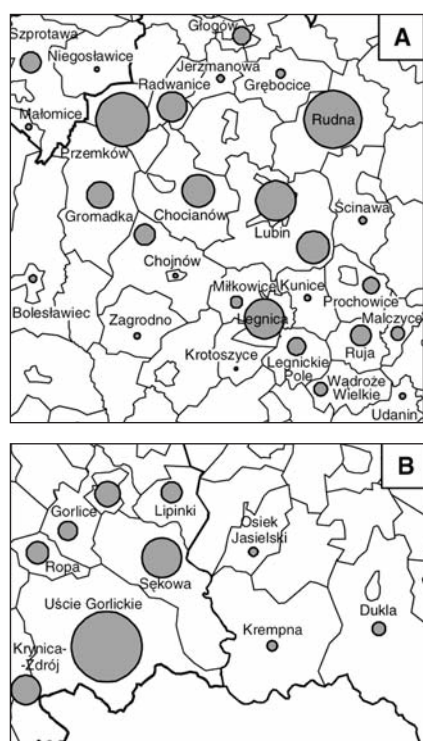
Rudna i Przemków oraz pobliskich miastach Lubin i Legnica. W przypadku mniejszości łemkowskiej, przez ostatnie kilkadziesiąt lat działały te same czynniki intensyfikujące asymilację, co wśród Ukraińców. Stąd też bardzo podobna, około dziesięciokrotna różnica pomiędzy szacowaną liczebnością Łemków, a rezultatem spisu. Ponadto, część Łemków podczas spisu deklarowała narodowość ukraińską, co dodatkowo wpłynęło na bardzo niewielką liczebność tej grupy.

Wyniki spisu, zarówno w przypadku Łemków jak i Ukraińców, potwierdziły bar-

dzo dużą skuteczność akcji „Wisła” (Ryc. 4, 5). Po upływie 55 lat (1947–2002), można powiedzieć, że główne cele tej akcji – wysiedlenie, rozproszenie oraz w konsekwencji bardzo daleko posunięta asymilacja – zostały zrealizowane. Jest to kolejny przykład, doskonale obrazujący, jak można decyzjami politycznymi w stosunkowo krótkim czasie zmienić kształtowaną przez wieki strukturę etniczną danego obszaru.

Romowie są mniejszością zdecydowanie najrównomierniej rozmieszczoną na terenie całej Polski, z nieco większym natężeniem w części centralnej, na Ślą-

sku oraz w południowej Małopolsce. Z pewnością jest to najmniej terytorialna grupa mniejszościowa (Ryc. 6). Również zaledwie kilkudziesięcioosobowa społeczność polskich Karaimów w wyniku migracji do miast całkowicie zerwała łączność z pograniczem polsko-litewskim (Ryc. 7). Podobna sytuacja, choć nie tak drastyczna, występuje w przypadku **Tatarów**. W swoich tradycyjnych podlaskich osadach, Bohonikach i Kruszynianach (Fot. 7), pozostały już tylko pojedyncze rodziny, część społeczności rozproszyła się po Polsce, jednak największe grupy

Ryc. 5. Rozmieszczenie Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r

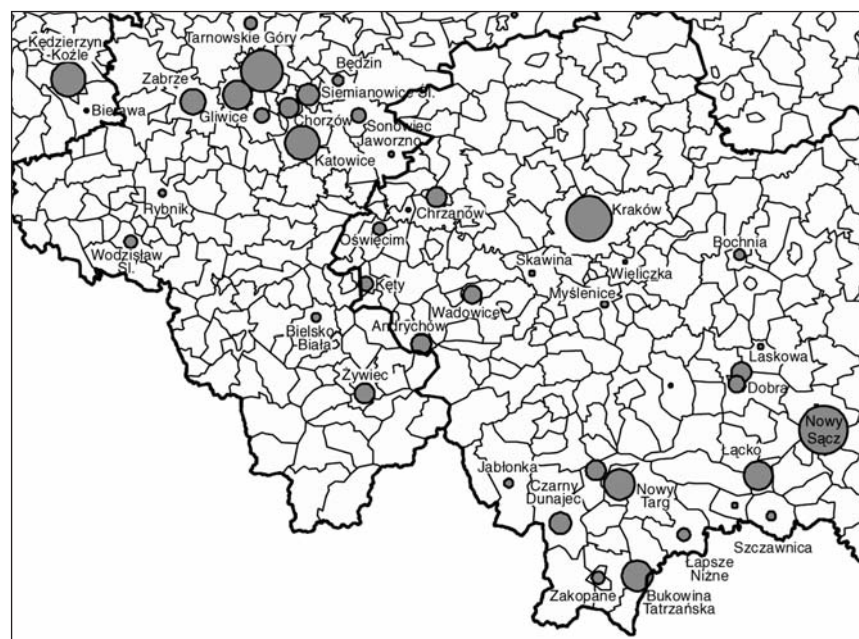
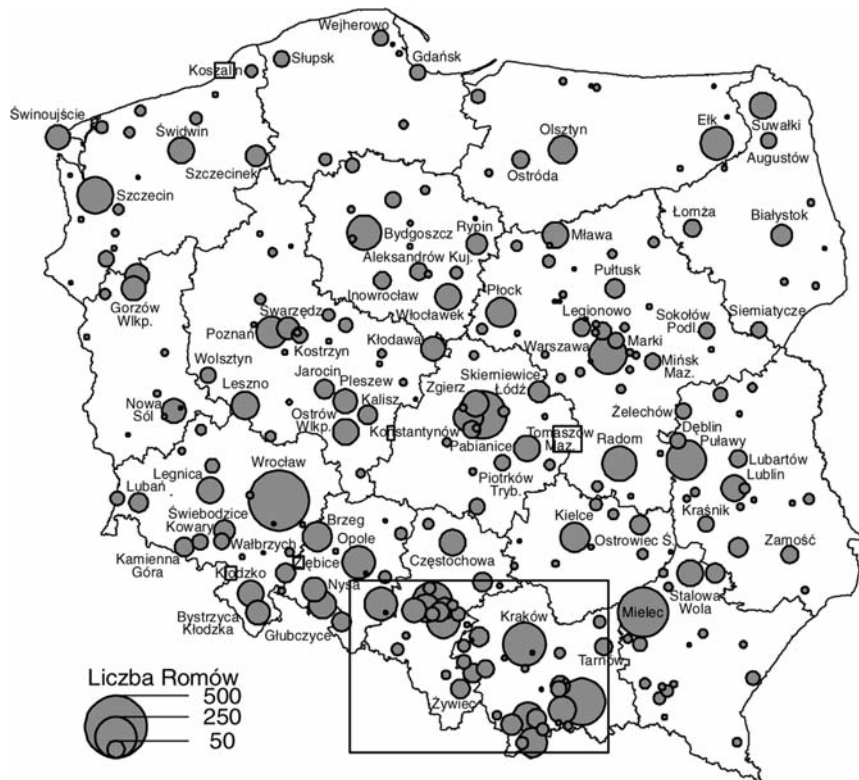
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

pozostały na Podlasiu, głównie w Białymstoku i Sokółce (Ryc. 8). Z kolei **Ormianie** są typową społecznością „miejską”, zamieszkującą obecnie w dużym rozproszeniu, głównie miasta Polski środkowej i południowej (Ryc. 9).

Tragedia holocaustu oraz powojenna emigracja, bezpowrotnie zniszczyły historycznie ukształtowane rozmieszczenie ludności żydowskiej w Polsce. Co prawda nadal jej najliczniejszym skupiskiem jest Warszawa, ponadto **Żydzi** zamieszkują w Łodzi i Krakowie, ale małe

i średnie miasta dawnej Galicji i Kongresówki (Fot. 8, 9) są obecnie całkowicie pozbawione żydowskich mieszkańców (Ryc. 10). Nową cechą jest współcześnie relatywnie większa obecność mniejszości żydowskiej na Śląsku, co w głównej mierze jest konsekwencją powojennych migracji, podczas których polscy Żydzi osiedlali się głównie na Dolnym Śląsku, zwłaszcza we Wrocławiu.

Rosjanie zamieszkują w większości dużych miast Polski (zdecydowanie najliczniej w Warszawie), jednak najbar-

Ryc. 6. Rozmieszczenie Romów w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Fot. 8. Wnętrze synagogi w Tykocinie (Podlasie) (fot. autor)

Fot. 9. Cmentarz żydowski w Lesku (Podkarpacie) (fot. autor)

Fot. 10. Były żeński klasztor rosyjskich starowierców w Wojnowie (Mazury) (fot. autor)

dziej charakterystyczna jest koncentracja tej mniejszości na Podlasiu (Ryc. 11). W części północnej, w okolicach Suwałk i Augustowa jest ona związana z zamieszkiwaniem na tym obszarze staro-wierców (Fot. 10), natomiast w części południowo-wschodniej wiąże się zapewne z utożsamianiem się niewielkiej liczby wyznawców prawosławia z narodem rosyjskim.

Rozmieszczenie pozostałych mniejszości – Litwinów, Słowaków, Czechów – nie uległo istotnym zmianom od wielu pokoleń (Ryc. 12, 13, 14). Są to społeczności wyraźnie terytorialne, zamieszkujące w większości swoje regionalne „etniczne ojczyzny”. **Litwini** koncentrują się w gminach Puńsk i Sejny, natomiast **Słowacy** na Spiszu i Orawie. Są to typowe autochtoniczne mniejszości pogranicza, stanowiące zwarty fragment sąsiedniego narodu, posiadającego swoje własne państwo. Natomiast głównym skupiskiem **Czechów** jest zamieszkiwany przez nich od początku XIX w. podlódzki Żelów. Istotnemu zmniejszeniu uległa jedynie liczebność tych grup, podobnie jak większości mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce.

Mniejszości narodowe, etniczne, religijne i językowe, przez setki lat przyczyniały się do wzbogacania dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju życia gospodarczego, politycznego i społecznego Rzeczypospolitej. Wielonarodowość i wielokulturowość społeczeństwa przez pokolenia kształtowała polską rzeczywistość. Obecnie, pomimo niewielkiej liczebności społeczności niepolitycznych, ich różnorodność nadal jest widoczna w krajobrazie społecznym, kulturowym i geograficznym Polski.

Podsumowując, można wyróżnić kilka charakterystycznych cech, ustalonego wyników spisu powszechnego z 2002 r., współczesnego rozmieszczenia terytorialnego mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce:

- ludność niepolityczna jest rozmieszczona bardzo nierównomiernie na terenie kraju, co w głównej mierze jest konsekwencją historycznych procesów osadniczych, przebiegu dawnych granic politycznych oraz przymusowych przesiedleń po II wojnie światowej;
- trzy regiony w Polsce mają zdecydowanie największy udział mniejszości, skupiając prawie 80% ogółu społeczności niepolitycznych, jest to Opolszczyzna, Górny Śląsk i Podlasie;
- duże pod względem liczebnym skupiska mniejszości znajdują się głównie na terenach wiejskich i małomiasteczkowych (Opolszczyzna, Podlasie, Mazury), z powodu dużo słabszej asymilacji w środowiskach wiejskich, jedynym silnie zurbanizowanym regionem o dużym udziale społeczności niepolitycznych jest Górny Śląsk;
- najbardziej zróżnicowanie pod względem narodowościowym są wielkie miasta (zwłaszcza Warszawa, Kraków, Poznań), głównie z powodu migracji ludności wiejskiej, w tym również niepolitycznej, w czasach PRL-u, lecz jednocześnie liczebność poszczególnych grup mniejszościowych – z powodu bardzo intensywnych procesów asymilacyjnych w środowiskach wielkomiejskich – jest w nich nieznaczna;
- regionem o największej różnorodności etnicznej jest Podlasie, gdzie zamieszkują niemal wszyscy polscy Bia-

łorusini, Litwini i Tatarzy, a ponadto Ukraińcy, Rosjanie, Romowie;

- w skali całej Polski, większy udział mniejszości i ich duża różnorodność, występuje w części północnej i zachodniej, na tzw. „ziemiach odzyskanych”, co jest konsekwencją zarówno zamieszkiwania tam mniejszości autochtonicznych (Niemcy, Ślązacy), jak i przymusowych przesiedleń ludności ukraińskiej i łemkowskiej po II wojnie światowej, osiedlenia tam uchodźców politycznych narodowości greckiej i macedońskiej oraz powojennych migracji, zwłaszcza Romów, Żydów, Rosjan, Ormian;
- większość mniejszości nadal można określać jako „terytorialne”, tzn. od pokoleń zamieszkujące ten sam obszar, dotyczy to Białorusinów, Niemców, Ślązaków, Litwinów, Słowaków, Czechów. Natomiast tradycyjna terytorialność Ukraińców i Łemków została bezpowrotnie zniszczona przymusowymi przesiedleniami. Terytorialność większości społeczności mniejszościowych może świadczyć zarówno o małej mobilności tych grup, jak i o intensywnych procesach asymilacyjnych po opuszczeniu „etnicznej ojczyzny” i przeprowadzce do dużych ośrodków miejskich. Wykazana w spisie niewielka liczebność wszystkich grup mniejszościowych zdaje się wskazywać na prawidłowość drugiej hipotezy.

Pełna wersja artykułu znajduje się na stronach www.edupress.pl.

LITERATURA:

- Barwiński M., 2004, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Łódź.
- Barwiński M., *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2004, s. 59–7.
- Barwiński M., *Liczebność i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2002 roku a wcześniejsze szacunki*, [w:] Bieńkowska-Ptasnik M., Krzysztofek K., Sadowski A. (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, Białystok 2006, t. 1, s. 345–370.
- Barwiński M., *Konsekwencje zmian granic i kształtów politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce*, [w:] Eberhardt P. (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, Prace Geograficzne nr 218, PAN IGiPZ, Warszawa 2008, s. 217–236.
- Barwiński M., *Rozmieszczenie i liczebność Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku – uwarunkowania i kontrowersje*, [w:] Dudra S., Halczak B., Betko I., Smigiel M. (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. II, Zieleni Góra 2009, s. 15–28.
- Barwiński M., *Mniejszość litewska na tle przemian politycznych Polski po II wojnie światowej*, [w:] Kulesza M. (red.), *Geografia historyczna jako determinant rozwoju innych dyscyplin*, Legnica 2009.
- Babiński G., *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002*, Studia socjologiczne, 2004, s. 139–152.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998.
- Eberhardt P., *Miedzy Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996.
- Koter M., *Geographical Classifications of Ethnic Minorities*, [w:] Gosar A. (red.), *Geography and Ethnicity*, Geographica Slovenica, no. 24, Ljubljana 1993, s. 123–138.
- Kurcz Z. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1997.
- Madajczyk P. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, Warszawa 1998.
- Nijakowski L., Łodziński S. (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Sejm RP, Warszawa 2003.
- Rykała A., *Rozmieszczenie Żydów w Polsce po drugiej wojnie światowej (1945–1950)*, Rocznik Łódzki, 2002, t. 48, s. 149–175.
- Sadowski A., *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995.
- Sadowski A., *Mieszkańcy północno-wschodniej Polski. Skład wyznaniowy i narodowościowy*, [w:] Kurcz Z. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce*, Wrocław 1997, s. 7–42.
- Sobczyński M., *Struktura narodowościowo-wyznaniowa Polski*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 2000, nr 3, s. 157–174.
- Tomaszewski J., *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1991.
- Wierzycka Ł., Hołuszko M., Rzepliński A., *Uwagi o mniejszościach narodowych w Polsce. Osiągnięcia i porażki w ochronie ich praw. Społeczeństwo otwarte*, Warszawa 1993.